

MEMORIA SULLA RIFORMA LITURGICA

ISTOTNE ŹRÓDŁO SOBOROWEJ REFORMY LITURGICZNEJ

ks. Andrzej Krzystek
WT US Szczecin

Klimat odnowy liturgicznej, który tworzył się w pierwszej połowie XX wieku i w latach pięćdziesiątych, za sprawą Ruchu Liturgicznego, przygotował Kościół do wielkich przemian w dziedzinie życia liturgicznego. Nie można zrozumieć generalnej reformy liturgicznej Soboru Watykańskiego II, która stała się najobszerniejszą reformą liturgii w dwutysięcznej historii Kościoła, bez wnikliwej analizy czasów przedsoborowych. Promotor reformy liturgicznej A. Bugnini w swoim wielkim dziele *La riforma liturgica (1948 – 1975)* jako kluczowe czynniki reformy wymienia: Ruch Liturgiczny, rozwój nauk liturgicznych, kongres w Asyżu (1956) oraz komisję powołaną w 1948 roku przez papieża Piusa XII¹ Realizacja wielkiego planu reformy liturgicznej rozpoczęła się od wydania encykliki *Mediator Dei* (1947), którą słusznie nazywa się *magna charta programmatica*. Jej konsekwencją było powołanie wspomnianej Komisji papieskiej (*Commissione Piana*) do spraw reformy liturgicznej (1948), a następnie opracowanie *Memoria sulla riforma liturgica* (1948), a także reforma Wigilii Paschalnej (1951 i 1952) i Wielkiego Tygodnia (1955)² Generalna reforma liturgii, planowana przez Piusa XII, jest ważnym etapem, który przygotował reformę soborową. Współcześnie etap ten pozostający w dalszym ciągu w cieniu Soboru Watykańskiego II wymaga pogłębionego studium historyczno – liturgiczno – pastoralnego. Dopiero teraz, po czterdziestu latach od ogłoszenia *Konstytucji o Liturgii* (4 grudnia 1963) i ponad pięćdziesięciu od pierwszego wydania (*sub secreto*) w 1948 roku, opublikowano ważny dokument z czasów Piusa XII. Dzieła tego podjął się znany liturgista prof. Carlo Braga CM w monumentalnej pracy (800 stron) *La riforma liturgica di Pio XII, Documenti, I. La Memoria sulla riforma liturgica*. Pracę opublikowało rzymskie wydawnictwo *Centro Liturgico Vincenziano* (CLV) w serii subsidia CLV nr 128 pod koniec 2003 roku. Jak wynika z tytułu jest to pierwszy z serii dokumentów dotyczących planowanej generalnej reformy liturgicznej za pontyfikatu Piusa XII.

¹ A. Bugnini, *La riforma liturgica (1948 – 1975)*, Roma 1983, 18 – 25.

² B. Neunheuser, „*Mediator Dei et hominum*” 20 novembre 1947–97, RL 84(1997) 774.

W części wprowadzającej (*Introduzione*), strony V – XXVIII, autor przypomina o istotnych wydarzeniach, które stworzyły w Kościele warunki do podjęcia w czasach Piusa XII wielkiego planu reformy liturgicznej. Kluczowym momentem było powołanie i praca Komisji papieskiej (*Commissione Piana*) do spraw reformy liturgicznej (strony VI – IX). Następnie C. Braga przedstawia w skrócie *Memoria sulla riforma liturgica* (strony IX – XX) i cztery suplementy strony XX - XXVII.

KOMISJA PAPIESKA DO SPRAW REFORMY LITURGICZNEJ

Idea generalnej reformy liturgicznej za pontyfikatu Piusa XII (1939-1958) dojrzała stopniowo, ale stała się wyraźniejsza, kiedy upoważniono sekcję historyczną Świętej Kongregacji Rytów (*Sacra Rituum Congregatio*) do podjęcia prac przygotowawczych. Sekcja miała przygotować podstawowy program do dalszej dyskusji nad istotnymi problemami reformy. To zadanie powierzono specjalnie powołanej przez Piusa XII Komisji liturgicznej³

Papież Pius XII prosił o rozpoczęcie prac przygotowawczych związanych z generalną reformą liturgii podczas audiencji udzielonej kard. Carlo Salotti, prefektowi SRC, dnia 10 maja 1946 roku. Na innej audiencji, udzielonej mons. Alfonso Carinci, sekretarzowi SRC w dniu 27 lipca 1946 roku postanowiono, że specjalna Komisja przygotowuje konkretne propozycje planu generalnej reformy⁴ W październiku 1946 roku wicerelator sekcji historycznej Joseph Löw, redemptorysta austriacki, rozpoczął redagowanie programu⁵ Prace przygotowawcze nabrały rozmachu, gdy prefektem SRC został mianowany w październiku 1947 roku kard. Clemente Micara, który osobiście interesował się reformą liturgiczną. Kardynał prefekt wielokrotnie referował Piusowi XII przebieg prac nad reformą, a podczas audiencji w dniu 28 maja 1948 roku zaproponował skład Komisji, która miałaby jak najszybciej rozpocząć prace nad przygotowanym przez sekcję historyczną SRC materiałem. W tym samym dniu papież powołał Komisję dla reformy liturgicznej (odtąd - Komisja). Jej przewodniczącym został kard. Clemente Micara, prefekt SRC, a w jej skład weszli: mons. Alfonso Carinci, sekretarz SRC, Ferdinando Antonelli OFM, relator sekcji historycznej SRC, Joseph Löw CSSR, wicerelator SRC, Anselmo Albareda OSB, prefekt Biblioteki Watykańskiej, Agostino Bea SI, rektor Papieskiego Instytutu Biblijnego w Rzymie. Sekretarzem Komisji

³ A. Bugnini, *Riforma* 20.

⁴ Sacra Rituum Congregatio (SRC), Sectio Historica nr 71, *Memoria sulla riforma liturgica*, Tipografia Poliglotta Vaticana 1948, 6 (cyfra po skrócie *Memoria* odpowiada wewnętrznemu podziałowi treści przyjętemu przez autorów).

⁵ A. Bugnini, *Riforma* 20.

został Annibale Bugnini CM, dyrektor *Ephemerides Liturgicae*⁶ Z czasem powołano także kolegium konsultorów, w którego skład weszli: B. Capelle OSB opat z Monte César, J. A. Jungmann SI profesor z uniwersytetu w Innsbrucku i mons. M. Righetti z Genui⁷ W 1951 roku do Komisji został dołączony mons. Enrico Dante, ceremoniarz papieski i prosekretarz SRC, późniejszy kardynał. Od 1953 roku nastąpiła zmiana na stanowisku przewodniczącego. Kardynał C. Micara został wikariuszem papieża dla Rzymu, a w jego miejsce przewodniczącym komisji został mianowany kard. G. Cicognani, pełniący równocześnie funkcję prefekta SRC⁸

Pierwsze posiedzenie Komisji odbyło się w dniu 22 czerwca 1948 roku w gmachu *Pontificia Accademia Ecclesiastica* w Rzymie⁹ Podczas tego spotkania dyskutowano nad przyszłą reformą: od czego ją rozpocząć, co jest konieczne w pierwszym etapie. Dyskusja skoncentrowała się przede wszystkim na reformie kalendarza i *Brewiarza*. Komisja jednogłośnie orzekła, iż należy najpierw ustalić ogólne ramy przyszłej reformy liturgicznej¹⁰ Sekcja historyczna SRC wyznaczyła Komisji problematykę, która powinna być przez nią podjęta¹¹ Najpierw trzeba ustalić zasady generalne reformy liturgicznej, a następnie ich zastosowanie w liturgii. Wszelkie konkluzje, do jakich dojdzie Komisja, muszą otrzymać aprobatę papieża, aby zapewnić dalszym pracom stabilny i bezpieczny kierunek. Ustalone granice i przyjęte kierunki reformy będą dopracowywane i uściślane w kompetentnych grupach specjalistów, czyli w podkomisjach. Zaproponowano następujące podkomisje:

1. *Podkomisja biblijna* – do spraw związanych z Pismem św. w liturgii (organ odpowiedzialny – Papieski Instytut Biblijny);
2. *Podkomisja patrystyczna* – do rewizji wszystkich tekstów Ojców Kościoła i pisarzy kościelnych, które znajdują zastosowanie przede wszystkim w *Brewiarzu*;
3. *Podkomisja historyczna* – do analizy historycznej czytań *Brewiarza*, *Martyrologium* i innych szczegółowych kwestii historycznych (organ kompetentny – sekcja historyczna SRC);
4. *Podkomisja hymnologiczna* – do przeglądu hymnów;
5. *Podkomisja do śpiewu liturgicznego*;

⁶ *Memoria* 317, atakże A. Bugnini, *Riforma* 21.

⁷ F. Dell'Oro, *Il rinnovamento della liturgia sotto il pontificato di Pio XII e Giovanni XXIII*, w: pr. zb. *Assisi 1956 – 1986 – Il movimento liturgico tra riforma conciliare e attese del popolo do Dio*, Assisi 1987, 222.

⁸ Zob. A. Bugnini, *L'opera del card. Gaetano Cicognani per il rinnovamento liturgico dell'ultimo decennio*, EL 76 (1962) 130 – 133.

⁹ *Memoria* 318. W posiedzeniu nie uczestniczył A. Bugnini, ponieważ w tym czasie przebywał za granicą.

¹⁰ Tamże.

¹¹ Tamże 315.

6. Podkomisja rubrycystyczna;

7. Podkomisja stylistyczna – do zapewnienia wszystkim tekstom liturgicznym jednolitego stylu i języka.

Prace poszczególnych podkomisji postępowały jednocześnie, ale były koordynowane przez Komisję. Postanowiono, że przegląd konkretnych ksiąg liturgicznych należy rozpocząć od *Brewiarza*, który jest księgą codziennej modlitwy kapłanów i dlatego jego reforma jest powszechnie oczekiwana¹² Prace sekcji historycznej SRC, przygotowujące podstawowy program reformy liturgicznej, które rozpoczęły się w październiku 1946 roku, trwały około dwóch lat i zostały uwieńczone wydaniem *Memoria sulla riforma liturgica* w trzystu egzemplarzach. Ponieważ całość prac związanych z generalną reformą liturgiczną była bardzo obszerna, opublikowano w ciągu kilku następnych lat cztery dodatki (*Supplemento I – IV*) do *Memoria*. W 1960 roku, w końcowym etapie prac, do Komisji dołączono jeszcze cztery osoby, byli to: Pietro Frutaz, relator generalny sekcji historycznej SRC, Luigi Rovigatti, proboszcz rzymskiej parafii, mons. Cesario D'Amato, opat z opactwa św. Pawła w Rzymie i liturgista Carlo Braga CM¹³ Ogólnie Komisja odbyła przez dwanaście lat (od 28 czerwca 1948 do 8 lipca 1960) osiemdziesiąt dwa spotkania robocze, które przebiegały w pełnej tajemnicy¹⁴ Do widocznych efektów prac tego gremium, jak podaje sam sekretarz A. Bugnini, należy zaliczyć reformę obrzędów Wigilii Paschalnej z 1951 roku i Wielkiego Tygodnia z 1955 roku oraz *Nowy Kodeks Rubryk* z roku 1960, wydany już za pontyfikatu Jana XXIII¹⁵

Papież Jan XXIII w 1960 roku po odwołaniu Komisji, powołał nową komisję liturgiczną przygotowującą reformę liturgii Soboru Watykańskiego II¹⁶ Jej przewodniczącym został kard. G. Cicognani, a sekretarzem A. Bugnini¹⁷ Wśród dwudziestu sześciu członków nie znalazł się nikt z poprzedniej Komisji, powołanej przez Piusa XII. W składzie tego gremium spotykamy jednak konsultorów Komisji Piusowej: B. Capelle, J.A. Jungmanna i mons. M. Righetiego¹⁸ Ten fakt tłumaczy rolę, jaką miała spełnić komisja przygotowująca sobór. Chodziło o stworzenie gremium międzynarodowego, złożonego z wybitnych przedstawicieli nauk liturgicznych z krajów, w których Ruch Liturgiczny osiągnął wysoki poziom rozwoju. Członków Komisji Piusowej spotykamy w powołanej w 1962 roku komisji

¹² *Memoria* 19 i 317.

¹³ A. Bugnini, *Riforma* 902, a także S. Schmitt, *Die internationalen liturgischen Studientreffen 1951–1960, Zur Vorgeschichte der Liturgiekonstitution*, Trier 1992, 51n.

¹⁴ A. Bugnini, *Riforma* 22.

¹⁵ Tamże 22n.

¹⁶ Commissione preparatoria del concilio.

¹⁷ Zob. A. Bugnini, *Riforma* 903. Kardynał G. Cicognani i A. Bugnini pełnili te funkcje także w Komisji Piusa XII.

¹⁸ Skład komisji prezentuje A. Bugnini, *Riforma* 903n.

soborowej do spraw liturgii¹⁹, a następnie w *Consilium* (1964), czyli Radzie do wykonania postanowień *Konstytucji liturgicznej*²⁰

Interesujące jest w tym miejscu zestawienie liczbowe. Prace nad generalną reformą liturgiczną za czasów Piusa XII rozpoczęła w 1948 roku komisja złożona z siedmiu osób, od 1951 z ośmiu, a w końcowym etapie w 1960 roku z dwunastu osób oraz trzech konsultorów. W pracach *Consilium* od 1964 roku do 1969 roku uczestniczyło sześćdziesięciu jeden kardynałów i biskupów, stu czterdziestu dziewięciu konsultorów i siedemdziesięciu czterech doradców. Z powyższego zestawienia wyraźnie wynika, jak wielkie zadanie postawiono przed Komisją Piusa XII. Ogromna praca związana z przygotowaniem podstaw generalnej reformy liturgicznej z pewnością przerastała jej personalne możliwości. Dzięki historycznej decyzji papieża Jana XXIII z dnia 25 stycznia 1959 roku o zwołaniu Soboru Watykańskiego II szeroko zakrojone prace Komisji zyskały nowy impuls i realizację w reformie liturgicznej.

MEMORIA SULLA RIFORMA LITURGICA

Prace nad *Memoria*, rozpoczęte z polecenia Piusa XII we wrześniu 1946 roku, trwały około dwóch lat i zostały zakończone 30 grudnia 1948 roku. Tego dnia *Memoria* podpisał Ferdinando Antonelli OFM, relator generalny²¹. Materiał zawarty na 318 stronach w *Memoria* podzielono na cztery rozdziały:

1. Konieczność reformy liturgicznej (9–14);
2. Podstawowe kryteria reformy liturgicznej (14–19);
3. Program reformy liturgicznej (20–333);
4. Praktyczna realizacja reformy liturgicznej (334–341).

Na początku *Memoria* autorzy przedstawili racje, które wskazują na konieczność reformy liturgicznej. Do nich zaliczyli:

- aktualny stan liturgii;
- stan wiedzy liturgicznej;
- stan Ruchu Liturgicznego w świecie;
- sytuację duchowieństwa w obecnym czasie;
- zaangażowanie Stolicy Apostolskiej w realizację reformy liturgicznej.

¹⁹ Zob. tamże. Wśród członków tej komisji znalazł się bp F. Jop z Opola. Na temat działalności duszpastersko-liturgicznej bpa powstało opracowanie, zob. H. J. Sobeczko, *W trosce o liturgiczne dziedzictwo. Życie i działalność duszpastersko-liturgiczna biskupa Franciszka Jopa (1897 – 1976)*, Opole 1986.

²⁰ Pełna nazwa: *Consilium ad exsequendam Constitutionem de sacra Liturgia*. Skład *Consilium* przedstawił A. Bugnini, *Riforma* 907-917. W literaturze polskiej, zob. J. Stefański, *Rola „Consilium” w posoborowej reformie liturgicznej*, STV 23 (1985) nr 2, 291 – 310.

²¹ *Memoria* 318.

To zwięzłe przedstawienie argumentów przemawiających za koniecznością reformy liturgicznej, zawarte już w samych tytułach, wskazuje na kompetencje autorów, zrozumienie potrzeby reformy, a także na miejsce i rolę Stolicy Apostolskiej w dziele odnowy liturgicznej.

Każda reforma domaga się ustalenia najpierw podstawowych kryteriów, które wytyczą kierunki podjętych działań, zapewnią stabilność i efektywność samej reformy. Kryteria reformy liturgii za Piusa XII dotyczyły całej liturgii i poszczególnych ksiąg²² Ogólnie przedstawiały się one następująco:

1. **Należy równoważyć tendencje zachowawcze i nowatorskie.** Wśród liturgistów i propagatorów Ruchu Liturgicznego popełniano niekiedy błąd archeologizmu. Zwolennicy tego kierunku chcieli doprowadzić liturgię do stanu pierwotnego, pomijając jej rozwój w ciągu wieków²³ Druga skrajność, to chęć stworzenia liturgii nowoczesnej. Formy liturgiczne powstałe w odległej epoce są współcześnie niezrozumiałe, niedostosowane do współczesnej mentalności i kultury. Reforma winna więc zrównoważyć te tendencje. Należy zachować dobre tradycje, sprawdzone na bazie historyczno-krytycznej, a także okazać szacunek temu, co nowe w liturgii. Podobnie jak Kościół, *zawsze stary i zawsze młody*, tak i liturgia nie może być czymś skamieniałym, ale organizmem żyjącym, trwałą manifestacją ducha pobożności²⁴ Na przykład wśród wielu propozycji reformy *Brewiarza* były także skrajne, które żądały zniesienia *Officium Divinum*, motywując to wielkim zaangażowaniem duchowieństwa w pracę duszpasterską. Inni, mniej radykalni, postulowali skrócenie *Officium* do minimum, czyli jednej modlitwy dziennie²⁵

2. **Liturgia jest aktem kultu składanym Bogu.** Oddawanie czci świętym musi być podporządkowane kultowi pierwszorzędnemu, czyli oddawaniu czci Bogu. Konsekwentnie w kalendarzu okresy roku liturgicznego powinny mieć należne im pierwszeństwo przed obchodami ku czci świętych, aby należycie ukazać cały cykl misterii zbawienia. W tym względzie zadaniem reformy będzie:

a) podkreślenie znaczenia niedzieli jako dnia Pańskiego, ograniczając inne obchody w tym dniu do najbardziej uroczystych;

b) czytelne ukazanie uroczystości związanych z tajemnicą zbawienia, a zwłaszcza: Bożego Narodzenia, Epifanii, Wielkanocy, Wniebowstąpienia, Zesłania Ducha Świętego oraz uroczystości Bożego Ciała, Najświętszego Serca Pana Jezusa i Chrystusa Króla;

c) podkreślenie Wielkiego Postu, jego starożytnego charakteru, ważność wspólnego przygotowania do przeżycia tajemnic paschalnych;

²² Tamże 19 i 317.

²³ Tamże 15.

²⁴ Tamże.

²⁵ Tamże 170.

d) zaakcentowanie oryginalności „dni kwartalnych”²⁶

3. **Liturgia jest jednolita i harmonijna.** Tymi samymi cechami powinna odznaczać się przyszła reforma liturgiczna. Obejmuje ona wszystkie elementy, które składają się na rzeczywistość zwaną liturgią: ryty, formularze, rubryki, święta, rok liturgiczny etc. Przyszła reforma wymaga mądrego przygotowania i dokładnej znajomości całej liturgii. Dzięki temu prace nad reformą będą mogły bezpiecznie postępować w określonym porządku i zostaną doprowadzone do końca²⁷

Po przedstawieniu ogólnych zasad reformy liturgicznej autorzy *Memoria* zaprezentowali program szczegółowy (rozdział III *Memoria* 20–333). Szczególnie dogłębnie i szeroko potraktowano problemy związane z gradacją świąt i kalendarzem (22–168), a także *Breviarium Romanum* (181–313). Program reformy innych ksiąg zaprezentowano jedynie w sposób bardzo ogólnikowy. Od numeru 314 do 333 omówiono: *Missale Romanum* (314–316), *Martyrologium* (317–320), *Libri cantus* (321), *Rituale Romanum* (322–327), *Ceremoniale episcoporum* (328), *Pontificale Romanum* (329–331), *Codex iuris liturgici* (332).

W zakończeniu *Memoria* wskazano na dwie fazy prac nad przygotowanym materiałem. Pierwsza dotyczy dyskusji, w której *Memoria* należy traktować jako bazę, a główne zasady reformy liturgii uwzględnić w omawianiu roku liturgicznego i kalendarza, *Officium Divinum*, Mszy świętej, sakramentów i sakramentaliów. Zaznacza się, że wyniki prac muszą zyskać poparcie papieża. Tylko wtedy dalsze działania będą stabilne i bezpieczne²⁸ Druga faza dotyczy prac podkomisji, które w szczegółach podejmą poszczególne kwestie według swojej kompetencji, spełniając funkcję pomocniczą względem Komisji papieskiej. W zakończeniu zawarto wskazanie, by reforma poszczególnych ksiąg rozpoczęła się od *Brewiarza*, a następnie *Mszалу* i *Martyrologium*, ponieważ te trzy różne księgi zawierają główne części liturgii i pomogą w pracach nad innymi księgami liturgicznymi. Reformę ksiąg należy zakończyć wydaniem *Kodeksu Prawa Liturgicznego*, który wyniknie w trakcie trwania prac nad reformą ksiąg liturgicznych²⁹

Memoria została przedstawiona Piusowi XII przez prefekta SRC kard. C. Micara i generalnego relatora sekcji historycznej SRC F. Antonelli OFM podczas audiencji 22 lipca 1949 roku. Papież wyraził wielkie zadowolenie z dokonanej pracy, a po zapoznaniu się z *Memoria*, 28 października 1949 roku chciał, by prace były kontynuowane. Członkom Komisji przedstawiono *Memoria* 25 czerwca 1949 roku, a 17 listopada Komisja przystąpiła do pracy nad przedstawionym w *Memoria* materiałem³⁰

²⁶ *Memoria* 17 n.

²⁷ Tamże 18.

²⁸ Tamże 316.

²⁹ Tamże 317.

³⁰ S. Schmitt, *Die internationalen* 55 n.

Problemów związanych z generalną reformą liturgiczną było wiele. Dlatego zaistniała potrzeba kolejnych szczegółowych opracowań, dokonanych przez najlepszych ekspertów, które służyłyby dalszym pracom Komisji. Takim opracowaniem stał się *Supplemento I*³¹ Prace nad tym materiałem zakończono 25 marca 1950 roku, a prowadzili je relator generalny F. Antonelli OFM i J. Löw wicerelator SRC. Materiał, opracowany na podstawie *Memoria* 23-32 i 102-122, miał posłużyć jako punkt wyjścia do wewnętrznej dyskusji w Komisji na temat pierwszeństwa dni liturgicznych³²

Podstawy do dyskusji na temat *Supplemento I* dał A. Albareda OSB, członek Komisji i prefekt Biblioteki Watykańskiej, który zaproponował klasyfikowanie świąt liturgicznych na bazie teologicznej³³ Wyszedł z założenia, że liturgia roku oparta jest na cyklu zbawienia, którego centrum stanowi liturgia wielkanocna. Ten cykl wyraża się we wszystkich obchodach liturgicznych roku: od Zwiastowania, poprzez Mękę, Śmierć, Zmartwychwstanie, po Zesłanie Ducha Świętego. Anselmo Albareda sklasyfikował święta ze względu na dwa podstawowe tematy: zbawienie i Kościół. Według tych kryteriów dokonał podziału świąt na siedem klas³⁴ Komisja przyjęła propozycje A. Albaredy, z zaleceniem dalszego ich opracowania³⁵ W końcowej części *Supplemento I* J. Löw i F. Antonelli zajęli się uporządkowaniem niedziel, świąt i dni powszednich w taki sposób, by zachowano podstawowe zasady reformy liturgicznej.

Po zakończeniu prac nad redagowaniem *Memoria*, 30 grudnia 1948 roku, dokument przedstawiono członkom Komisji papieskiej dnia 25 czerwca 1949 roku. Kardynał C. Micara, prefekt SRC i przewodniczący Komisji, był przekonany o potrzebie zasięgnięcia opinii na temat *Memoria* u osób kompetentnych spoza Komisji. Chciał w ten sposób poszerzyć grupę konsultacyjną o autorytety w dziedzinie wiedzy liturgicznej. Niezależni eksperci mieli krytycznie ocenić materiał zawarty w *Memoria* i swoje poglądy przedstawić pisemnie. O opinie poproszono trzech wybitnych liturgistów, byli to: Bernard Capelle OSB opat z Mont César, Joseph Jungmann SI profesor uniwersytetu z Innsbrucku i mons. Mario Righetii duszpasterz z Genui³⁶ W kryterium doboru konsultorów, poza walorami nauko-

³¹ SRC – Sectio Historica nr 75, *Memoria sulla riforma liturgica. Supplemento I. Intorno alla graduazione liturgica*, Tipografia Poliglotta Vaticana 1950 (stron 38).

³² *Supplemento I*, 36.

³³ A. Bugnini, *Riforma* 20, zob. *Supplemento I*, 2 – 11.

³⁴ Zob. *Supplemento I*, 10, a także H. E. Jung, *Die Vorarbeiten zu einer Liturgiereform unter Pius XII.*, L**Jb** 26 (1976) 225 n. Sekretarz A. Bugnini oceniał propozycję A. Albaredy jako skomplikowaną, sztuczną i praktycznie nie do wykonania, zob. A. Bugnini, *Riforma* 20.

³⁵ *Supplemento I*, 15.

³⁶ *Supplemento II, Premessa*.

wymi, brano pod uwagę kręgi językowe, które reprezentują, a więc francuski, niemiecki i włoski, a w przypadku Righetiego także doświadczenie duszpasterkie. Propozycję powołania ekspertów przedstawił kard. C. Micara papieżowi dnia 3 listopada 1949 roku. Pius XII zaakceptował ją zaznaczając, by prace przebiegały *sub secreto*³⁷ Tego samego dnia kard. C. Micara wystosował osobiście list do wybranych ekspertów, dołączając go do *Memoria sulla riforma liturgica*³⁸ W liście podał motywacje przemawiające za reformą liturgii, powołał się na zaangażowanie Ojca Świętego w dzieło reformy i prosił o podjęcie prac, które powinny być realizowane *sub secreto*. Wspominał również, iż papież wie i zgadza się z ich wyborem jako ekspertów – konsultorów. Kardynał sugerował, aby uwagi bezpośrednio nanosić na marginesie przekazanego materiału *Memoria*. Proponował, by prace zakończono 1 lutego 1950 roku³⁹

Pierwszy, 3 stycznia 1950 roku, nadesłał opracowany materiał J. A. Jungmann, po nim B. Capelle, 15 lutego 1950 roku i w końcu M. Righetti, 10 marca 1950 roku⁴⁰ Sekcja historyczna SRC uporządkowała materiały i przedstawiła jako *Supplemento II* do *Memoria*⁴¹ Joseph A. Jungmann, odsyłając opracowany materiał w dołączonym liście do kardynała C. Micara podkreślił, że w cyklu Bożego Narodzenia naniósł najwięcej szczegółowych uwag. Wyraził ubolewanie, że studium nad reformą *Brewiarza* dotąd było zaniedbane, ale wypowiedział się pozytywnie na temat reformy liturgii przedstawionej w *Memoria*. Propozycja reformy, w ocenie J. A. Jungmanna, jest bardzo dobrze przygotowana i opiera się na mocnych podstawach⁴²

Drugi konsultor, B. Capelle OSB, wypowiedział się w sposób bardzo otwarty i zdecydowany. Jego opinie cechuje zachowawczość, a nawet konserwatyzm. Odwołuje się do protestantów, wśród których zauważa się ruch zmierzający do przywrócenia rytów przedreformatorskich, w czym upatruje on najwartościowszą tradycję Kościoła. Katolicy powinni więc dochować wierności dawnej liturgii. W tym świetle wyraża zdziwienie wobec zasady, wyrażonej w *Memoria* 16 o równoważeniu tendencji konserwatywnych i nowatorskich. Bernard Capelle wstrzymał się z ocenami dotyczącymi wielu punktów *Memoria*. Według niego, program reformy przedstawiony w *Memoria* wnosi tyle nowości, że niestosowne byłoby proponowanie czegoś więcej⁴³ Ostatni z ekspertów, M. Righetti, najogólniej zga-

³⁷ Tamże.

³⁸ Pełna treść listu znajduje się w *Supplemento II*, 4.

³⁹ *Supplemento II*, 4.

⁴⁰ Tamże 5 n.

⁴¹ SRC – Sectio Historica nr 76, *Memoria sulla riforma liturgica, Supplemento II. Annotazioni alla „Memoria”, presentate su richiesta, dai Rev.mi Dom Capelle OSB, P Jungmann SI, mons. Righetti*, Tipografia Poliglotta Vaticana 1950 (64 strony).

⁴² Z listu J. A. Jungmanna do kard. C. Micara z 3.1.1950 roku, *Supplemento II*, 5.

⁴³ Z listu B. Capelle do kard. C. Micara z 15.2.1950 roku, *Supplemento II*, 5 n.

dza się z poglądami wyrażonymi w *Memoria* i z radością oczekuje reformy liturgicznej⁴⁴

Relator generalny F. Antonelli we wstępie do *Supplemento II*, stwierdził, że opinie ekspertów są godne uwagi i trzeba je uwzględnić w dalszej pracy. Zachodzi więc potrzeba systematycznego opracowania, w którym zostaną one przedstawione Komisji. Pracę tę zlecono sekretarzowi Komisji A. Bugnini, który zadanie to zrealizował⁴⁵

Konsultacja z ekspertami okazała się bardzo słuszna i potrzebna, ponieważ wykazała jak wielkie są wymagania wobec generalnych linii reformy wyznaczonych w *Memoria*. Dalsze prace w Komisji dotyczyły ujednoczenia reformy liturgicznej. Zewnętrznym owocem był nowy obrzęd wielkanocny, poprzedzony przez SRC dekretem *De solemni vigilia paschali instauranda*, z dnia 9 lutego 1951 roku⁴⁶ Obrzęd wydano na okres jednego roku *ad experimentum*.

Kolejnym efektem prac Komisji stał się *Supplemento III*, z 19 czerwca 1951 roku⁴⁷ Tom ten zawierał materiał historyczny, hagiograficzny i liturgiczny dla reformy kalendarza. Relator generalny F. Antonelli OFM we wprowadzeniu nawiązał do *Memoria* 152 gdzie wyraźnie wskazano na konieczność przygotowania opracowania, które posłużyłoby reformie *Kalendarza Kościoła powszechnego*. *Supplemento III* podzielono na dwie części. W pierwszej przedstawiono aktualny kalendarz obowiązujący w Kościele powszechnym, według porządku miesięcy (str. 7–33). Druga część, to rodzaj alfabetycznego słownika świętych. Znalazły się tu dane liturgiczne, historyczne i hagiograficzne (str. 34–179). Opracowano je na podstawie dostępnych źródeł liturgicznych i hagiograficznych⁴⁸ W słowniku świętych znalazły się podstawowe informacje: krótka nota biograficzna, dane liturgiczne, np. jeżeli jest formularz mszalny, wspomnienie świętego w kanonie Mszy św. lub litanii oraz daty z życia świętego. Takie opracowanie miało służyć pomocą w przyszłej redakcji kalendarza. Tak też się stało. Annibale Bugnini zaświadcza, że opracowanie było wykorzystane w przygotowaniu kalendarza za czasów papieża Pawła VI⁴⁹ Zasadniczy materiał do tego tomu przygotował J. Löw, wicelator sekcji historycznej SRC. Wielką pomoc w redagowaniu słownika świętych wyświadczył bp Pio Franchi de'Cavalieri, konsultor SRC, ekspert hagio-

⁴⁴ Zob. List M. Righetiego do kard. C. Micara z 10.3.1950 roku, *Supplemento II*, 6.

⁴⁵ *Supplemento II*, 7. Bugnini wykonał zleconą pracę bardzo szybko, skoro 10 marca 1950 r. otrzymano ostatni materiał od M. Righetiego, a już 21 kwietnia podpisał ją relator generalny F. Antonelli.

⁴⁶ AAS 43 (1951) 128-137

⁴⁷ SRC – Sectio Historica nr 79, *Memoria sulla riforma liturgica, Supplemento III, Materiale storico, agiografico, liturgico per la riforma del Calendario*, Tipografia Poliglotta Vaticana 1951 (204 strony).

⁴⁸ Na początku II części *Supplemento III*, 35–39, przedstawiono wszystkie źródła liturgiczne i hagiograficzne, na podstawie których opracowano słownik świętych.

⁴⁹ A. Bugnini, *Riforma* 21.

grafii chrześcijańskiej. O końcową wersję *Supplemento III* zadbał także A. Bugnini, sekretarz Komisji⁵⁰

W 1957 roku ukazało się jeszcze jedno opracowanie do *Memoria*, tzw. *Supplemento IV*⁵¹ W tomie tym przedstawiono materiał, który był wynikiem konsultacji z episkopatami świata w latach 1956–1957 na temat przyszłej reformy *Brewiarza Rzymskiego*. Była to sprawa wyjątkowa, ponieważ po raz pierwszy w historii następowała – w tak szerokim zakresie – konsultacja dotycząca reformy liturgicznej.

Kardynał prefekt SRC G. Cicognani za zgodą papieża sformułował list, w którym prosił o wyrażenie opinii i propozycji w zakresie reformy *Brewiarza*. Ostatecznie list rozesłano poszczególnym metropolitom i biskupom, z datą 17 maja 1956 r. ze znamienym dopiskiem *sub secreto*⁵² Na 400 wysłanych listów otrzymano 341 odpowiedzi, co stanowi ok. 85% całości⁵³ Wyniki przeprowadzonej konsultacji SRC opublikowała jako *Supplemento IV* do *Memoria sulla riforma liturgica* pod koniec 1957 roku⁵⁴ Opracowaniem odpowiedzi biskupów zajęli się: A. Bugnini i C. Braga, pod kierunkiem G. Löw, wicerelatora generalnego sekcji historycznej SRC. Odpowiedzialnym za wydanie *Supplemento IV* był F. Antonelli, relator generalny, który podpisał przygotowany do publikacji materiał 29 lipca 1957 roku⁵⁵ Opracowanie nadesłanego materiału nastąpiło bardzo szybko: 31 maja upłynął termin nadsyłania odpowiedzi, a już 29 lipca *Supplemento IV* było gotowe do publikacji. Tak krótki czas opracowania wymagał osób kompetentnych i odpowiedniej metody. Z nadesłanych do SRC odpowiedzi stworzono indeks tematyczny, złożony z 1800 katalogów. Na tej podstawie dokonano szczegółowych opracowań⁵⁶

⁵⁰ Zob. *Supplemento III*, 4.

⁵¹ SRC – Sectio Historica nr 97, *Memoria sulla riforma liturgica. Supplemento IV Consultazione dell'episcopato intorno alla riforma del Breviario Romano (1956-1957). Risultati e deduzioni*, Tipografia Poliglotta Vaticana 1957 (140 stron).

⁵² *Supplemento IV*, 5 n. (pełna treść listu). List rozesłano do 400 metropolii i biskupstw. Liczba ta wynika z *Annuario pontificio* z 1956 roku. 12 metropolii wykluczono z konsultacji, biorąc pod uwagę trudną sytuację polityczną w krajach, gdzie się znajdują. Prawdopodobnie w liczbie tej znajduje się Polska. Domniemanie to wynika z braku jakichkolwiek odpowiedzi w sprawie reformy *Brewiarza*, zawartych w *Supplemento IV*

⁵³ Dane te przedstawiają się następująco: Europa (bez Italii) 82 odp. na 97 wysłanych (brak 15); Italia 109 na 122 (brak 13); Azja 24 na 28 (brak 4); Afryka 29 na 34 (brak 5); Australia i Oceania 6 na 8 (brak 2); Ameryka Płn. 43 na 50 (brak 7); Ameryka Płd. 36 na 46 (brak 10); Ameryka Środkowa 12 na 15 (brak 3).

⁵⁴ Opinie i wnioski z konsultacji były prezentowane w poszczególnych punktach tego rozdziału, dlatego w tym miejscu ograniczamy się do ogólnej prezentacji materiału zawartego w *Supplemento IV*

⁵⁵ *Supplemento IV*, 57.

⁵⁶ Tamże.

W pierwszej części (nr 2-62) zamieszczono statystykę odpowiedzi: główne hasła i ilość głosów związanych z nimi (nr 4); hasła i tematy najczęściej występujące (nr 7); poszczególne główne elementy *Brewiarza* (9-24) i poszczególne Godziny kanoniczne (25-30); części konstytutywne *Officium* (31-39) i części mniejsze (40-45); różne problemy związane z reformą *Brewiarza* (46-62).

Część druga *Supplemento IV* zawiera wnioski dla programu odnowy, tradycyjnej struktury *Officium Divinum* (63-101). Na podstawie wniosków kształtuje się twórcza synteza, która pozwala dostrzec główne kierunki przyszłej reformy. Tradycyjne struktury *Officium* należy odnowić, biorąc pod uwagę dotychczasowe osiągnięcia (chodzi tu o *Memoria*), modyfikować je i iść dalej.

W ostatniej części, zwanej *Dodatkiem*, zamieszczono dziewięćdziesiąt dwa wybrane fragmenty nadesłanych odpowiedzi (oznaczono je numerami od jeden do dziewięćdziesiąt dwa) z podaniem miejsca, imienia i nazwiska biskupa. Najwięcej odpowiedzi, bo aż czterdzieści dwie pochodziło z Europy, a dalej w kolejności: dwanaście z Afryki, dwanaście z Ameryki Północnej, jedenaście z Azji, sześć z Ameryki Południowej, pięć z Ameryki Środkowej i trzy z Australii⁵⁷

Wyniki konsultacji stały się cennym materiałem do studiów nad reformą *Brewiarza*. *Supplemento IV* dostarcza wiele opinii i postulatów w zakresie odnowy *Brewiarza*. Konsultacja potwierdziła, że generalna odnowa *Officium* nie może dokonać się w krótkim czasie, a do jej realizacji potrzebni są najbardziej kompetentni specjaliści. Potwierdza to dobitnie po latach A. Bugnini, który w swoim dziele *La riforma liturgica (1948-1975)*⁵⁸ zaprezentował cały złożony proces generalnej reformy liturgii⁵⁹

Gdy z perspektywy czasu oceniamy pracę Komisji papieskiej i plan reformy przedstawiony w *Memoria*, dochodzimy do przekonania, że zamysł generalnej reformy liturgicznej został dobrze opracowany. Principia przedstawione w *Memoria* nie straciły na aktualności. Nie jest zatem zaskoczeniem, że materiał opracowany za Piusa XII był podstawą do realizacji reformy liturgicznej przez *Consilium*, czyli Radę do wykonania postanowień *Konstytucji liturgicznej*⁶⁰ Tę opinię potwierdza fakt przedrukowania i rozdania *Memoria* wszystkim konsultorom *Consilium*⁶¹

Publikacja *Memoria sulla riforma liturgica* dokonana przez C. Braga, od 1960 roku członka Komisji papieskiej i czynnego uczestnika prac nad soborową reformą liturgii, jest ważnym źródłem poznania etapu prac przygotowawczych do generalnej reformy liturgicznej, a w konsekwencji istotnym elementem w zrozu-

⁵⁷ *Supplemento IV*, 60 – 136

⁵⁸ Roma 1983.

⁵⁹ W końcowej części *Appendice* 901 – 917. A. Bugnini wymienia długą listę osób zaangażowanych w dzieło reformy soborowej.

⁶⁰ Zob. H. E. Jung, *Die Vorarbeiten* 240.

⁶¹ Opinię tę potwierdza J. Stefański, pracownik *Kongregacji Kultu Bożego* w latach 1970 – 1973.

mieniu aktualnej reformy. Wydanie *Memoria* jako tomu I pod ogólnym tytułem *La riforma liturgica di Pio XII* jest zapowiedzią publikacji dalszych dokumentów, które usystematyzują wiedzę na temat reformy liturgicznej i ukażą znaczący wkład Piusa XII w przygotowanie i reformę liturgiczną Soboru Watykańskiego II.

Sommario

La riforma generale della liturgia progettata da Pio XII è un'importante tappa che preparò alla riforma del Concilio. Solamente ora, dopo quarant'anni dalla emanazione della *Costituzione sulla Liturgia* (4 dicembre 1963) ed oltre cinquanta dalla sua prima pubblicazione (*sub secreto*) nel 1948, sono stati pubblicati documenti di grande interesse dei tempi di Pio XII.

Un importante e ricca opera (oltre 800 pagine) a cura del famoso liturgista prof. Carlo Braga CM dal titolo *La riforma liturgica di Pio XII, Documenti, I. La Memoria sulla riforma liturgica* è stata edita dal *Centro Liturgico Vincenziano* (CLV) nella serie subsidia CLV n. 128 alla fine del 2003.

Il lavoro sulla *Memoria*, che si apre con le raccomandazioni di Pio XII del settembre del 1946, durarono circa due anni e terminarono il 30 dicembre 1948. I documenti sulla *Memoria*, raccolti in 318 pagine, sono stati divisi in quattro capitoli:

1. Necessità di una Riforma liturgica (9–13);
2. Principi fondamentali per la Riforma liturgica (14–19);
3. Programma organico della Riforma liturgica (20–333);
4. Attuazione pratica della Riforma liturgica (334–341).

Guardando al piano della riforma, dalla prospettiva del tempo, ci rendiamo facilmente conto di quanto il piano stesso della riforma fu ben preparato. I principi fondamentali della *Memoria* non hanno perso d'attualità. Non sorprende allora che i documenti preparati da Pio XII sono serviti da base per la realizzazione della riforma liturgica operata dal *Consilium*, e per il perfezionamento finale della *Costituzione liturgica*.

La pubblicazione della *Memoria sulla riforma liturgica* realizzata da C. Braga rappresenta un'importantissima fonte sia per la conoscenza delle tappe fondamentali che hanno portato alla generale riforma liturgica e le sue conseguenze, sia per la comprensione dell'attuale riforma.

La pubblicazione della *Memoria* come tomo I sotto, il titolo generale de *La riforma liturgica di Pio XII*, è un'anticipazione della divulgazione di altri documenti che concorrono a illustrare e precisare il tema della riforma liturgica, e mostra l'importanza di Pio XII nella preparazione della riforma liturgica del Concilio Vaticano II.